

**Ètica en temps de pandèmia: un estudi exploratori
dels valors, les actituds i els hàbits cívics de la ciutadania
de Catalunya davant la crisi de la COVID-19**
**Ethics in times of pandemic: An exploratory study on the values,
attitudes and civic habits of Catalan citizens
regarding the COVID-19 crisis**

Maria Rosa Buxarrais Estrada,^a Laura Fontán de Bedout,^b

Eric Ortega González^c i Teodor Mellen i Vinagre^d

^a Universitat de Barcelona (Barcelona).

A/e: mrbuxarrais@ub.edu

<https://orcid.org/0000-0002-7511-3814>

^b Universitat de Barcelona (Barcelona).

A/e: laurafontan@ub.edu

<https://orcid.org/0000-0002-5727-3902>

^c Universitat de Barcelona (Barcelona).

A/e: ericortega@ub.edu

<https://orcid.org/0000-0002-6747-0336>

^d Universitat de Barcelona (Barcelona).

A/e: teo.mellen@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6620-9972>

Com fer referència a aquest article / How to cite this article:

Buxarrais, M. R., Fontán, L., Ortega, E., i Mellen, T. (2022). Ètica en temps de pandèmia: un estudi exploratori dels valors, les actituds i els hàbits cívics de la ciutadania de Catalunya davant la crisi de la COVID-19. *Revista Catalana de Pedagogia*, 22, 3-15. <https://doi.org/10.2436/20.3007.01.177>

Data de recepció de l'article: 7 de febrer de 2022

Data d'acceptació de l'article: 21 de març de 2022

Data de publicació de l'article: 2 de novembre de 2022

DOI: <https://doi.org/10.2436/20.3007.01.177>

Resum

La pandèmia de la COVID-19 ha tingut un gran impacte en la vida. Des de l'Observatori de Civisme i Valors de Catalunya i el Grup de Recerca en Educació Moral de la Universitat de Barcelona es va realitzar un estudi exploratori per a conèixer l'impacte del virus en els valors, les actituds, els hàbits i el comportament de la ciutadania durant la pandèmia a Catalunya (2020-2021). S'han recopilat les dades en dos moments a través de dues enquestes descriptives, de 1.070 i 218 participants, respectivament, per a recollir les percepcions i preocupacions individuals envers el virus i l'afectació que aquest ha tingut a les seves vides. Les conclusions van mostrar l'impacte de la crisi en dos àmbits: 1) el dels comportaments, els hàbits i les actituds, en el qual l'impacte de la COVID-19 a la vida diària va ser primordial (la preocupació per la infecció i els seus riscos, el compliment de les mesures de seguretat i la modificació dels hàbits de consum) i 2) el dels valors i els ideals de les persones, en el qual es pot observar una reconfiguració de la jerarquia de valors. Les conclusions sobre ambdós àmbits poden servir de base per a l'elaboració de programes d'educació moral i ciutadana, així com per a la preparació de legislacions o de polítiques públiques que hi estiguin relacionades.

Paraules clau

Civisme, COVID-19, educació cívica, educació moral, valors cívics.

Abstract

The COVID-19 pandemic has had a wide impact on everybody's life. This exploratory study was carried out from the Observatory of Good Citizenship and Values of Catalonia and the Moral Education Research Group of the University of Barcelona to learn about the impact of the virus on the values, attitudes, habits, and citizenship behavior during the pandemic in Catalonia (2020-2021). The data were collected at two points in time, through two descriptive surveys (with 1070 and 2018 participants, respectively), in order to reflect the individual perceptions and concerns about the virus. The conclusions show the impact of the crisis on two levels: 1) On behaviors, habits, and attitudes, where the impact of COVID-19 on daily life was the main topic – preoccupation with infection and its risks, compliance with security measures and modification of consumption habits; and 2) In the realm of people's values and ideals, where a reconfiguration of the hierarchy of values may be observed. The conclusions provide a base for the development of programs in moral and citizenship education, legislation and politics.

Keywords

Good citizenship, COVID-19, civic education, moral education, civic values.

1. Introducció

Des d'una perspectiva "frondiziana", que és la que es prendrà en aquest treball, els valors són qualitats estructurals que s'incorporen a la realitat (Frondizi, 1958). És a dir, són qualitats o propietats que, malgrat que es poden conceptualitzar i escollir, ni són intangibles ni són fruit d'una pura preferència subjectiva. Els valors sorgeixen de la realitat: són a les coses i formen part de les nostres relacions i comportaments, de les normes socials que ens donem, de les institucions que ens emparen i, en darrer terme, de les pràctiques, les actituds i els hàbits que observa la ciutadania arreu del món (Terricabras, 2006).

Com han observat diversos autors (MacIntyre, 1987; Puig, 2003), els hàbits i les pràctiques que els conformen expressen els valors que les persones activen durant el seu desenvolupament. Valors que, a mesura que s'actualitzen a través de l'experiència i la vivència, van formant part del comportament d'aquelles persones que els viuen. Sota aquesta perspectiva es pot afirmar que les pràctiques, les actituds i els hàbits estan fets de valors i que les percepcions i les preocupacions sentides en relació amb una determinada circumstància (especialment quan és crítica) són una bona presa de temperatura dels diferents canvis que, en termes de valors, aquella situació pot haver propiciat.

En aquest sentit la (encara) actual pandèmia de la COVID-19 és, sens dubte, una d'aquestes circumstàncies que, pels canvis en les pràctiques i els hàbits que comporta, pot suposar un canvi força radical en els valors cívics de la ciutadania. Més encara si es té en compte que aquesta és la crisi sanitària més gran que ha conegut el món des de la grip del 1918. Una crisi a la qual els governs de tot el món han hagut de respondre ràpidament per a reduir-ne les conseqüències negatives sobre la salut de la seva ciutadania, cosa que ha tingut com a conseqüència el fet d'haver impulsat mesures de confinament molt exigents i d'haver requerit a la ciutadania, de vegades coercitivament, que s'adherís a aquestes mesures per aturar la propagació del virus.

S'ha dut a terme un nombre considerable d'investigacions sobre les diferents mesures aplicades pels governs, principalment sobre les conseqüències de les mesures de confinament i distanciament social (Anta, 2020; Aretio, 2021; Lasa et al., 2020). Però poques sobre els canvis que, en termes de valors, la ciutadania d'un determinat indret ha sofert (Bartolomé et al., 2021), especialment si es té en compte que, com qualsevol estrall que afecta la humanitat, les pandèmies i els esdeveniments similars poden produir, en les persones, un canvi d'hàbits i d'actituds en relació amb la seva forma de viure, de pensar i de sentir, malgrat que aquests canvis depenguin, per descomptat, de la intensitat i de les característiques de l'adversitat experimentada (Vicario-Merino i Muñoz-Agustin, 2020). Les percepcions personals que resultin d'aquestes situacions són diferents i depenen en gran mesura de l'estimació que els donin als valors que regeixen el nostre pas per la terra.

Per tot això es creu que aquest és un bon moment per a la reflexió sobre els valors i el civisme a la nostra societat, sobretot en un context que apunta a una crisi que té conseqüències globals (Leiss, 1994). Així doncs, l'objectiu que es persegueix en aquest treball és triple. En primer lloc, es busca conèixer el canvi d'hàbits experimentat per la ciutadania de Catalunya enquestada en un moment en què les nostres pràctiques i els nostres valors eren sotragats per un munt d'experiències, tant pròpies com alienes, a

causa de la crisi sanitària i social produïda per la COVID-19. En segon lloc, se cerca copsar els sentiments i les preocupacions que aquestes persones refereixen a les seves respostes. I en darrer terme, es vol examinar el paper que l'amenaça vírica ha imprès sobre els nostres valors i es proposen algunes pautes que poden orientar l'elaboració de programes per a l'educació moral i per a la ciutadania que intentin reduir l'impacte que aquesta situació ha generat sobre la ciutadania de Catalunya.

2. Material i mètodes

2.1. Participants

Caracterització de la mostra del 2020

La mostra de l'estudi comprèn persones entre els vint i els setanta (o més) anys d'edat i es tenen en compte la mitjana (M) i la desviació típica (DT). La franja d'edat en la qual hi ha més participants és la d'entre els quaranta-un i els cinquanta anys ($M = 46,1$, $DT = 20,88$). Les persones participants pertanyien a totes les províncies catalanes: el 73,8% a Barcelona, el 10,6% a Tarragona, el 9,9% a Girona i el 5,7% a Lleida.

Altres dades de la mostra que poden ser rellevants en termes de caracterització i de consideració de les seves percepcions al voltant de la COVID-19 són el fet que vivien amb una mitjana de 2,81 persones ($DT = 1,13$) i que tenien 1,41 fills ($DT = 1,12$). Així mateix, un 2,8% de la població enquestada tenia fills o filles amb necessitats educatives especials, mentre que un 5,9% vivia amb alguna persona adulta dependent.

Les persones enquestades van declarar tenir nivells d'estudis variats: el 69,7% tenia estudis superiors o universitaris; el 25,30%, estudis secundaris; el 4,5%, estudis primaris, i el 0,5% no tenia estudis. A més, el 66,3% treballava en el moment de realització de l'enquesta (desembre del 2020), tot i que un 3,8% s'havia quedat sense feina per culpa de la pandèmia i el 9,8% va respondre que s'havia quedat parcialment sense feina.

Els àmbits de treball més freqüents de les persones enquestades són l'educació (21,1%), la salut (18,1%) i el sector terciari (17,4%); a més, el 24,3% de les persones enquestades ha treballat en assistència directa. Més de la meitat ha teletreballat: el 32,9% ho ha fet a temps complet i el 21,4%, parcialment. El treball fora de casa era la realitat del 60,9% de la mostra i el 15,8% treballaven parcialment fora.

Caracterització de la mostra del 2021

La mostra que conforma l'estudi comprèn persones entre els vint-i-un i els noranta anys d'edat ($M = 47,8$, $DT = 15,83$). El 65,51% són dones; el 33,99%, homes, i el 0,49%, de gènere no binari. Les persones participants pertanyien a totes les províncies catalanes: el 90,15% a Barcelona, el 3,94% a Girona, el 2,46% a Tarragona i el 2,46% a Lleida.

Altres dades de la mostra que poden ser rellevants en termes de caracterització i de consideració de les seves percepcions al voltant de la COVID-19 són el fet que vivien amb una mitjana de 2,77 persones ($DT = 1,13$) i que tenien 1,114 fills ($DT = 1,11$). A més, un 3,45% de les persones enquestades tenien fills o filles amb necessitats educatives especials i un 6,9% vivien amb alguna persona adulta dependent.

Les persones enquestades tenien nivells d'estudis variats: el 71,92 % tenia estudis superiors o universitaris; el 23,65 %, estudis secundaris; el 3,94 %, estudis primaris, i el 0,49 % no tenia estudis. A més, el 73,4 % treballava en el moment de realització de l'enquesta (octubre-desembre del 2021), tot i que el 4,43 % s'havia quedat sense feina per culpa de la pandèmia i el 9,36 % va respondre que s'havia quedat parcialment sense feina.

Els àmbits de treball més freqüents de les persones enquestades eren l'educació (32,51 %), la salut (15,27 %) i el sector de serveis (14,78 %); a més, el 35,47 % de les persones enquestades ha treballat en assistència directa. Menys de la meitat han teletreballat (15,76 %). El treball fora de casa era, a l'octubre-desembre del 2021, la realitat del 67 % de la mostra.

2.2. *Instruments*

La situació de pandèmia causada per la COVID-19 ha tingut influències de diferent tipus sobre la vida quotidiana de les persones. Per aquesta raó, el qüestionari realitzat cerca recollir les diferents percepcions de la mostra enquestada al voltant de la preocupació envers les conseqüències del virus, l'acord enfront de les situacions de confinament i la modificació dels hàbits i els costums com a resultat de la pandèmia. També té en compte la percepció de les persones sobre els aspectes positius i negatius que ha comportat la situació postpandèmica, així com els valors ètics que es consideren més importants actualment. Es fa, a propòsit d'aquesta valoració, una comparació de valors i percepcions durant la situació de pandèmia (desembre 2020) i de postpandèmia (desembre 2021).

Per a aquesta recerca s'han elaborat dos qüestionaris sobre les percepcions, les inquietuds i els valors. Aquests qüestionaris estaven dirigits a la ciutadania catalana en dos moments diferents de la situació de pandèmia: la primera, durant la pandèmia (el desembre del 2020), i la segona, a finals del 2021.

Cadascuna de les enquestes busca obtenir informació sobre diferents temàtiques relacionades entre si i que donen una visió global sobre els valors de la ciutadania catalana. En primer lloc, es pregunta per les percepcions de les persones enquestades, les seves preocupacions pel que fa a la pandèmia en termes generals i les preocupacions pel contagi d'ells mateixos i de persones properes (amics, família, companys, etc.). En segon lloc, es busca indagar la valoració que fa la ciutadania de les mesures proposades pel Govern per a contenir i gestionar la situació pandèmica i dels comportaments de compliment o incompliment d'aquestes mesures. Tot seguit, es qüestiona sobre els hàbits i els costums de la vida quotidiana i com s'han vist modificats per aquesta situació inesperada. Finalment, es demana l'exposició d'experiències positives i negatives durant aquest període. Aquestes enquestes van ser realitzades i valorades per experts per tal de validar-les.

Els qüestionaris van ser en línia i autoadministrats per les mateixes persones enquestades, tots ells majors de vint anys, que hi van participar voluntàriament. La mostra del 2020 va estar formada per 1.070 enquestes i les dades es van ponderar a partir de les principals variables sociodemogràfiques segons la distribució de la població de Catalunya. La mostra del 2021 va estar formada per 208 enquestes. Les dades també es van ponderar a partir de les principals variables sociodemogràfiques segons la

distribució de la població de Catalunya. L'error de la mostra és de $\pm 3,0\%$ per a un nivell de confiança del 95% i $p = q = 0,5$ (sota el supòsit de mostra aleatòria).

2.3. Procediment i anàlisi de dades

El qüestionari elaborat té dos moments d'aplicació: un al novembre i desembre de l'any 2020 i el segon en els mateixos mesos de l'any 2021. Això permet dur a terme l'objectiu comparatiu i, si es vol, projectiu, pel que fa als resultats d'ambdós qüestionaris. Aquesta comparació o transformació de les dades es podrà veure detallada als resultats, els quals són principalment descriptius en coherència amb els objectius de la investigació.

Atès que es tracta d'una investigació sobre les percepcions, les preocupacions i els valors de la ciutadania, es considera important detallar suficientment la mostra per tal de dotar de context els resultats obtinguts. Per a l'anàlisi dels resultats s'ha de tenir en compte que l'escala de valoració és entre 1 i 5, i que se'n modifica la significació segons el tipus de qüestió (la qual cosa s'aclarirà en cada cas).

3. Resultats

3.1. Preocupació davant la pandèmia

La percepció sobre la influència de la pandèmia el 2021, en situació postpandèmica ($M = 3,11$, $DT = 1,14$), és menor que la preocupació expressada un any enrere ($M = 4,05$, $DT = 0,89$). Tot i així, encara que aquests nivells han disminuït un $23,21\%$, les persones segueixen percebent una alta influència de la pandèmia en la seva vida. Les persones estan, l'any 2021, menys preocupades per la situació de postpandèmia ($M = 3,69$, $DT = 1,03$), la qual cosa implica una disminució del $12,94\%$ respecte dels nivells de preocupació durant l'any 2020. ($M = 4,24$, $DT = 0,8$). L'ordre de la preocupació sobre la possibilitat de contagi segueix igual: hi ha una preocupació més gran pels familiars ($M = 3,84$, $DT = 1,12$), després pels amics ($M = 3,52$, $DT = 1,18$) i, finalment, la que genera menys preocupació és la possibilitat de contagiar-se un mateix ($M = 3,36$, $DT = 1,31$).

Aquests valors assenyalen una disminució de la preocupació del $13,62\%$ respecte de l'expressada durant la pandèmia. La preocupació generalitzada es veu reflectida en un alt grau de molèstia expressada ($M = 4,14$, $DT = 1,14$) en relació amb el fet que els altres no compleixin adequadament les mesures de seguretat que s'han imposat i que, en principi, han de promoure la cura i la salut de la comunitat. La molèstia expressada no té un canvi significatiu respecte dels resultats durant la pandèmia ($M = 4,45$, $DT = 0,86$). A més, es reforça aquesta idea amb la baixa percepció de compliment de les mesures per a contenir la propagació de la COVID-19 per part de la societat ($M = 2,90$, $DT = 0,89$), fins i tot en situació de postpandèmia.

3.2. Seguiment de les mesures

Sobre les mesures imposades per a fer front a la situació postpandèmica, a la desescalada i als possibles riscos a què ens enfrontem, la valoració i l'acord de la població és desigual depenent de les mesures adoptades pel Govern. La mesura amb

millors valoracions i acord per part de la mostra va ser la de l'ús de la mascareta de forma correcta ($M = 4,77$, $DT = 0,65$), seguida per l'ús de la mascareta només a interiors ($M = 4,35$, $DT = 0,93$). Les mesures postpandèmiques amb què les persones estan menys d'acord i que, per tant, valoren negativament són el toc de queda, el confinament nocturn entre les 22 h i les 6 h del matí ($M = 3,01$, $DT = 1,46$) i els horaris de l'oci nocturn, sense ball i amb mascareta obligatòria ($M = 3,31$, $DT = 1,33$).

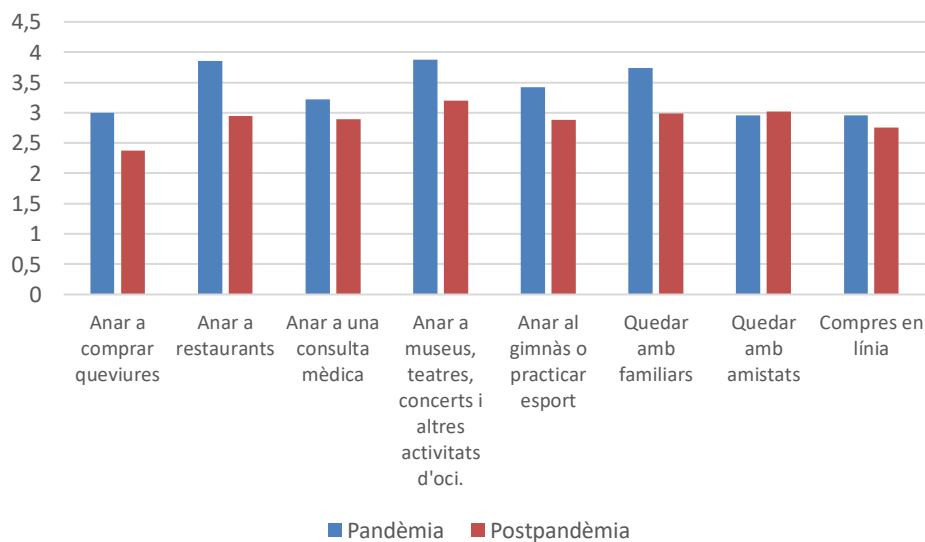
Altres mesures, com les recomanacions de fer reunions d'un màxim de deu persones ($M = 3,35$, $DT = 1,13$) i l'horari de tancament de restaurants ($M = 3,36$, $DT = 1,27$), tenen una valoració mitjana. Tanmateix, les diferències entre les respostes són molt significatives, la qual cosa es manifesta en els elevats valors de les desviacions típiques. El compliment personal de totes les mesures de seguretat postpandèmiques, segons declaren les mateixes persones enquestades, és alt ($M = 4,42$, $DT = 0,76$). Això respon a les percepcions de preocupació i a l'acord amb les mesures adoptades, i no suposa una modificació respecte d'allò declarat durant la pandèmia ($M = 4,51$, $DT = 0,71$) sobre la mateixa pregunta; només un 2 % de diferència.

3.3. Hàbits i valors

D'altra banda, s'ha donat una disminució moderada de la modificació d'hàbits i costums durant la situació postpandèmica, en comparació amb la modificació durant la pandèmia. Es pot veure amb més detall al gràfic 1.

GRÀFIC 1

Modificació d'hàbits durant la pandèmia i la postpandèmia

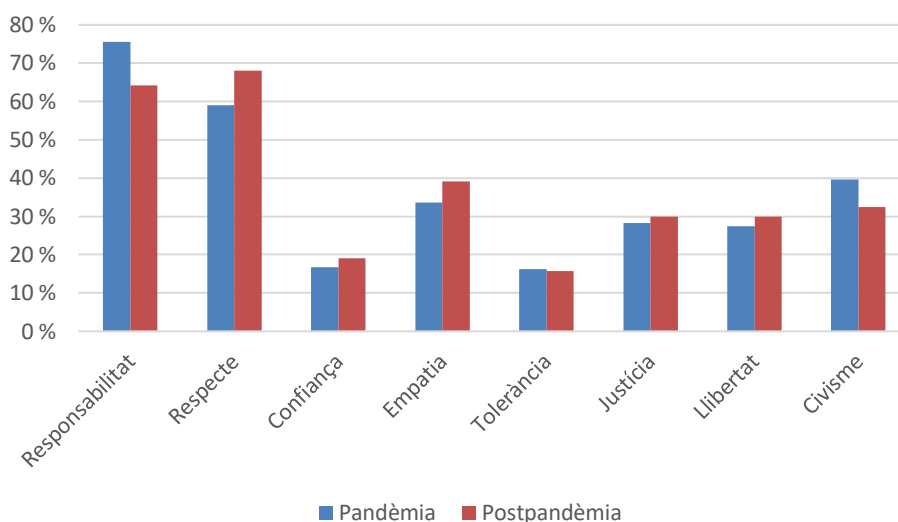
FONT: Elaboració pròpia.

Pel que fa als valors que es distingeixen com els més importants en el moment actual de postpandèmia, el respecte (68,1 %), la responsabilitat (64,2 %) i l'empatia (39,2 %) són esmentats com a principals. Altres com el civisme (32,4 %), la justícia i la llibertat (cadascun 29,9 %) apareixen també fortament mencionats per la mostra. Les diferències dels valors més importants per a les persones enquestades durant i després de la

pandèmia es pot veure al gràfic 2. El 2020 s'esmenten com a valors rellevants el sentit de comunitat, la compassió, la disciplina, la igualtat, la paciència, l'amor, la veritat, la família, l'esperança, la dignitat, l'autoestima i el positivisme; valors que no van ser mencionats a l'enquesta del 2021. I el 2021 apareixen l'agraïment, la coherència, la cooperació, l'honorabilitat i la solidaritat, que tampoc havien aparegut anteriorment. Al gràfic 3 es mostren els valors que han canviat arran de la pandèmia, des de la perspectiva de la postpandèmia.

GRÀFIC 2

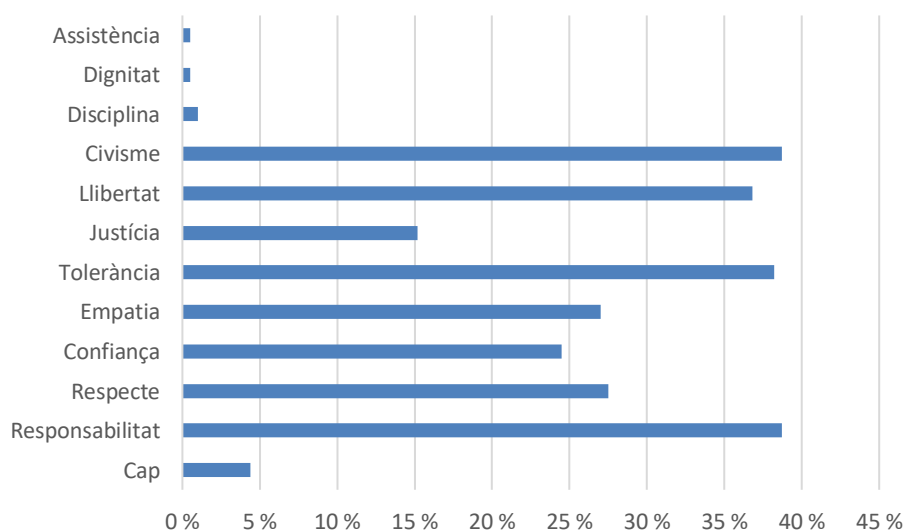
Els valors ètics més importants a la vida

FONT: Elaboració pròpia.

GRÀFIC 3

Els valors que han canviat arran de la pandèmia

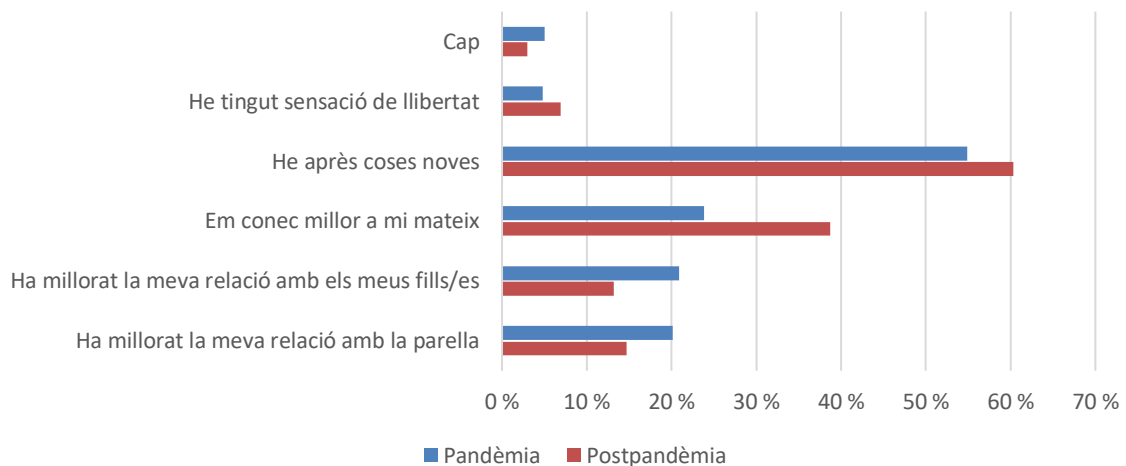

FONT: Elaboració pròpia.

La percepció sobre els aspectes que són considerats positius durant el període de pandèmia és variable en funció del moment de la pregunta (si és en plena pandèmia, el 2020, o a l'inici de la postpandèmia, el 2021). Al gràfic 4 s'observa el detall de les percepcions sobre aquests aspectes positius en ambdós moments. És interessant destacar com, amb el temps, la percepció de millora de les relacions amb la parella i els fills s'ha vist reduïda (5,4 % i 7,7 %, respectivament), mentre que hi ha hagut un gran augment de la sensació d'autoconeixement: un 14,9 % més de les persones enquestades afirmen que es coneixen millor a elles mateixes.

GRÀFIC 4

Percepció sobre els aspectes positius del període de pandèmia

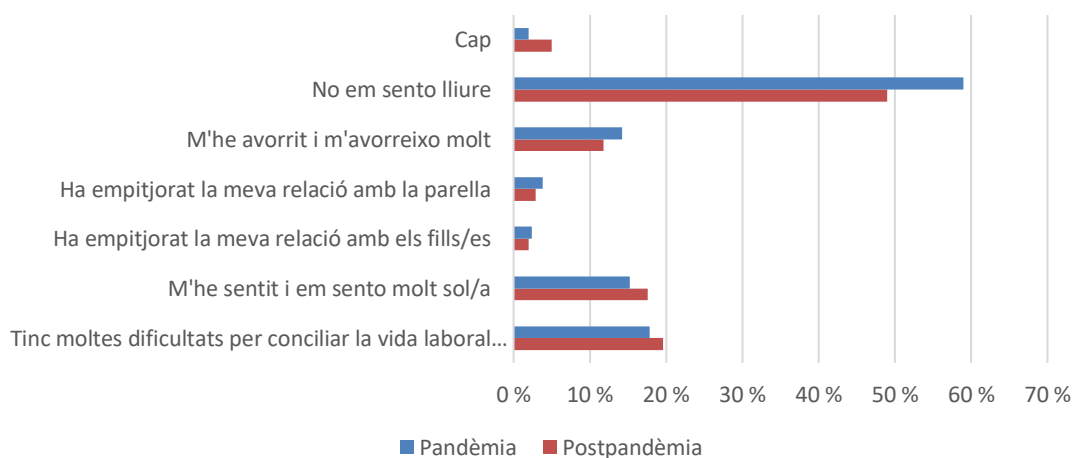

FONT: Elaboració pròpia.

Els resultats de les percepcions negatives sobre la pandèmia són igualment variables. Es pot comprovar al gràfic 5. L'única dada que ressalta en aquest cas és una disminució del 10 % en la sensació de no sentir-se lliure, causada probablement pel relaxament de les mesures de limitació de la mobilitat i per una relativa tornada a la normalitat.

GRÀFIC 5

Percepció sobre els aspectes negatius del període de pandèmia

FONT: Elaboració pròpia.

4. Conclusions i discussió

Els qüestionaris realitzats com a part d'aquesta investigació exploratòria ofereixen una mirada àmplia sobre una transformació rellevant i de gran interès social i educatiu que pot quedar amagada. La consideració dels valors com a ideals encarnats en pràctiques, hàbits i actituds (Puig, 1996) pot conduir a una reflexió alternativa sobre els canvis en els comportaments de les persones sota una situació crítica com és la pandèmia, la qual cosa suposa entendre aquestes modificacions dels comportaments i les percepcions com una transformació dels valors de la ciutadania d'un determinat indret (Buxarrais i Martínez, 1996). Així, preguntar als participants del qüestionari per les seves accions, preocupacions, actituds i comportaments és indagar els valors que estan sent encarnats a cada moment. Valors que, a més, si ens remetem als resultats, presenten una concordança clara i una justificació pràctica evident. Per aquesta raó, els objectius d'aquesta investigació eren: 1) conèixer el canvi d'hàbits experimentat per la ciutadania de Catalunya enquesta; 2) copsar els sentiments i les preocupacions que aquestes persones refereixen a les seves respostes, i 3) examinar el paper que l'amenaça vírica ha imprès sobre els seus valors, proposant algunes pautes que poden orientar l'elaboració de programes per a l'educació moral i per a la ciutadania.

En relació amb el primer objectiu, i com a principal conclusió d'aquesta investigació, es destaca la re-configuració de valors que s'ha donat en la mostra de la ciutadania catalana estudiada durant la situació de pandèmia del 2020 i del 2021. Una transformació que, en un any, reflecteix tendències de caràcter més relacional i social, de més cura i preocupació envers la comunitat, per sobre de valors més individuals o egoistes com són la disciplina, la dignitat o l'autonomia. Sembla que la pandèmia ha estat un temps de crisi que ha fet que es deixés de pensar únicament en un mateix, es dirigís l'atenció cap a la comunitat i es donés més importància al civisme, la llibertat, la tolerància i la responsabilitat. Cal destacar, a més, que els canvis d'hàbits detectats respecte a la pre-pandèmia són més importants el 2020 que el 2021. Es pot suposar que la modificació d'hàbits es manté durant el moment de crisi i que a poc a poc van tornant a la normalitat. Aquesta idea concorda amb les restriccions que es van imposar sobre la ciutadania durant el transcurs de l'any 2020, restriccions que reduïen al mínim i gairebé prohibien el contacte social. En aquest àmbit, les relacions interpersonals són el punt d'inflexió per a la transformació dels hàbits de les persones i, sens dubte, el canvi més important (Gijón, 2004).

Pel que fa al segon dels objectius, i encara que sembli contradictori, la importància que s'ha donat a aquests valors més socials i relacionals no ha estat suficient per a contrarestar comportaments incívics com ara l'incompliment de les mesures de contenció del virus. S'aprecia una gran distinció entre els valors que s'expressen i els comportaments reals de les persones. De fet, la ciutadania s'ha trobat amb una gran quantitat de comportaments incívics en els dos anys de pandèmia. Segons l'informe de l'Observatori de Civisme i Valors de Catalunya (Buxarrais et al., 2021), les notícies per comportaments incívics destaquen sobre totes les notícies relacionades amb els valors i el civisme a la premsa nacional i local durant el 2020 i el 2021. Es tracta, doncs, d'una separació o diferència entre allò que les persones pensen que s'ha de fer i allò que realment fan davant d'una situació concreta (Payá, 1997). Separació que cerca reduir-se o eliminar-se a través de diferents programes educatius, cívics i de ciutadania, cosa que mostra la rellevància d'aquesta investigació en el context pedagògic. Per aquesta raó,

pot ser interessant comptar amb la modificació dels valors, esmentada anteriorment, per a les propostes de programes d'educació moral, civisme i ciutadania. Uns valors que, en ser transformats per una situació de pandèmia global, poden canviar el rumb dels interessos educatius i situar com a horitzó de valors ciutadans uns que facin èmfasi en la comunitat, en la participació i en les relacions. Consegüentment, sembla important donar veu a la ciutadania sobre la possible presa de decisions governamentals i educatives.

Seguint amb aquestes idees, i d'acord amb les dades recollides i el marc teòric consultat, es proposen, en relació amb el tercer dels objectius esmentats, algunes línies d'actuació per a l'elaboració de programes d'educació moral i per a la ciutadania. Especialment en un moment d'enormes reptes cívics com els viscuts durant el període analitzat, sembla necessari més que mai restablir la importància de l'educació per a la ciutadania en els diferents àmbits educatius formals i no formals. Per aquesta raó, i en un context en què els actuals esborranys de llei semblen reduir la importància de l'educació per a la ciutadania i l'educació en valors als currículums de secundària, es proposa restablir el caràcter obligatori de l'educació per a la ciutadania a tots els nivells obligatoris i refermar-ne la presència en els nivells postobligatoris. Amb el risc d'afirmar el que és obvi, les autoritats simplement no poden delegar les seves responsabilitats fonamentals en aquest àmbit, i els cursos de religió no s'han de considerar una alternativa als cursos de valors cívics. L'educació per a la ciutadania de cap manera disminueix ni amenaça les aportacions ètiques de l'educació religiosa (Buxarrais i Ortega, 2019); ans al contrari, com que promou diàlegs respectuosos entre cultures o visions del món molt diverses, ajuda a subratllar-ne els fonaments ètics comuns o universals.

Per satisfer la necessitat anterior, es proposa revisar i enriquir la formació professional del professorat, principalment en relació amb els processos educatius implicats en el desenvolupament moral, polític i democràtic. Això inclou els coneixements teòrics i pràctics necessaris per a dirigir discussions democràtiques sobre temes sensibles o controvertits d'una manera constructiva (Buxarrais, 1997). També, en un context en el qual el desgast emocional ha estat especialment alt (Parrado-González i León-Jariego, 2020) és, precisament, on l'educació emocional esdevé tan necessària. Per això caldria impulsar estudis d'intervenció i avaluació dirigits a comprovar si les cultures o els climes sociomorals dels centres educatius són coherents amb els valors cívics i democràtics propugnats per la ciutadania. A més, naturalment, de tenir cura dels estats emocionals de tots els implicats. En darrer terme, i en un moment en què el confinament va fer que la família es convertís en l'entorn educatiu principal, és important fer passos cap a l'enfortiment dels vincles entre centres educatius i famílies. En l'actualitat, en molts dels nostres centres educatius no hi ha una relació significativa família-escola. És ben sabut que una estreta col·laboració entre l'escola i la família s'associa a millores substancials del rendiment acadèmic i d'altres dimensions socials o afectives, d'aquí la necessitat d'estimular els canals de comunicació entre aquests dos agents educatius. Això inclou esforços de difusió dirigits a obtenir suport en les famílies per a poder mantenir discussions regulars a l'aula sobre temes sensibles o controvertits.

Finalment, cal esmentar que, atesa la seva naturalesa exploratòria, aquest estudi té unes limitacions clares. En primer lloc, la selecció i el nombre de persones participants a la mostra no és prou ampli per a oferir certesa en els resultats. A més, com que les persones participants en els dos moments de la investigació (2020 i 2021) no van ser

necessàriament les mateixes, els canvis en els valors individuals només poden ser inferits. Es té en compte, per a properes ocasions, la possibilitat de continuar amb un estudi longitudinal. En tercer lloc, es tracta d'un estudi que abraça tota la població de Catalunya, però que té una representativitat més gran d'una de les seves províncies, cosa que genera dificultats a l'hora d'extreure conclusions que s'apliquin a tota la població catalana. Per aquestes limitacions, l'estudi serveix com a primera aproximació al tema de les percepcions, els hàbits i els valors en una situació de crisi com ha estat la pandèmia per COVID-19. Els resultats als quals arriba no busquen ser generalitzats a tota la població, sinó donar compte d'unes possibles vies d'estudi futures, vies sobre les quals s'hauria d'aprofundir per tal de poder guiar les propostes educatives i legislatives que escaiguin.

5. Agraïments i finançament

Aquest treball ha rebut finançament per part de Departament de Drets Socials de la Generalitat de Catalunya en el marc de l'Observatori de Civisme i Valors, projecte del qual els autors d'aquest treball han format part. Agraïm a l'Eduardo Martínez, integrant de l'equip de l'Observatori, el seu treball i dedicació durant aquests anys.

6. Bibliografia

- Anta, J. L. (2020). Acontecimiento y control social. El régimen de confinamiento durante el Covid-19. *Perifèria: Revista de Recerca i Formació en Antropologia*, 25(2), 216-226. <https://doi.org/10.5565/rev/periferia.745>
- Aretio, L. G. (2021). COVID-19 y educación a distancia digital: preconfinamiento, confinamiento y posconfinamiento. *RIED: Revista Iberoamericana de Educación a Distancia*, 24(1), 9-32. <https://doi.org/10.5944/ried.24.1.28080>
- Balluerka Lasa, N., Gómez Benito, J., Hidalgo Montesinos, M. D., Gorostiaga Manterola, A., Espada Sánchez, J. P., Padilla García, J. L., i Santed Germán, M. Á. (2020). *Las consecuencias psicológicas de la COVID-19 y el confinamiento*. Servicio de Publicaciones de la Universidad del País Vasco.
- Bartolomé, E., Coromina, L., i Dülmer, H. (2021). Valores bajo presión: estudio preliminar sobre el cambio de valores ante la crisis de la COVID-19 en España. *Revista Española de Ciencia Política*, 55, 143-165. <https://doi.org/10.21308/recp.55.06>
- Buxarrais, M. R. (1997). *La formación del profesorado en educación en valores*. Desclée de Brouwer.
- Buxarrais, M. R., i Martínez, M. (ed.) (1996). *Educación en valores y desarrollo moral*. Institut de Ciències de l'Educació (ICE).
- Buxarrais, M. R., i Ortega, E. (2019). Controversies are no excuse: Citizenship education in Spain. *Citizenship Teaching & Learning*, 14(3), 331-346. https://doi.org/10.1386/ctl_00013_1
- Buxarrais, M. R., Mellen, T., Fontan, L., Martínez, E., i Ortega, E. (2021). *Informe monogràfic 2021: valors i civisme al segon any de la COVID a Catalunya*. Observatori de Civisme i Valors de Catalunya.

https://dretssocials.gencat.cat/web/.content/03ambits_tematics/19_civisme_i_valors/Observatori/Informes/Monografic_valors_civisme_covid_1221.pdf

- Fronidzi, R. (1958). *¿Qué son los valores?* Fondo de Cultura Económica.
- Gijón, M. (2004). *Encuentros cara a cara: valores y relaciones interpersonales en la escuela*. Graó.
- Leiss, W. (1994). Reviewed Work: Risk Society, Towards a New Modernity by Ulrich Beck, Mark Ritter, Scott Lash, Brian Wynne. [Resenya del llibre Risk society, towards a new modernity, de U. Beck]. *The Canadian Journal of Sociology*, 19(4), 544-547. <https://doi.org/10.2307/3341155>
- MacIntyre, A. (1987). *Tras la virtud*. Crítica.
- Parrado-González, A., i León-Jariego, J. C. (2020). COVID-19: Factores asociados al malestar emocional y morbilidad psíquica en población española. *Revista Española de Salud Pública*, 94, article e202006058.
- Payá, M. (1997). *Educación en valores para una sociedad abierta y plural: aproximación conceptual*. Desclée de Brouwer.
- Puig, J. M. (1996). *La construcción de la personalidad moral*. Paidós.
- Puig, J. M. (2003). *Prácticas morales: una aproximación a la educación moral*. Paidós.
- Terricabras, J. M. (2006). *I a tu, què t'importa?: els valors: la tria personal i l'interès col·lectiu*. La Campana.
- Vicario-Merino, A., i Muñoz-Agustin, N. (2020). Analysis of the stress, anxiety and healthy habits in the Spanish COVID-19 confinement. *Health Science Journal*, 14(2). <http://hdl.handle.net/20.500.12020/916>